

La Reial Fàbrica al 2027:

**Recuperem el nostre patrimoni.
Sumem competències, restem desigualtats**

**PROJECTES
RECUPERACIÓ
DE LA MEMÒRIA
2017-2018**

**Reial Fàbrica:
300 anys d'innovació, memòria i territori.
IES Ximén d'Urrea**

"Vivències": Col·legi Puertolas Pardo

**IES Ximén D'Urrea. Projecte "Reial Fàbrica.
300 anys d'innovació, memòria i territori"**

Alumnat 1r d'ESO: *Laura Nebot Balaguer, Marc Padilla Ibáñez, Macarena Carrillo Puerto, Lucía Porcar Nebot Gozalbo, Marc Fortanet Rosay, Damaris Centelles Lora, Intisar Inane Tahiri, Eduardo Giurca, Noah Vicent Ferrer Schaap, Alexandra-Maria Birjoveanu, Christian López Pallarés, Joan Jiménez Safont, Yago Montolio Medina, Nerea Puchol Peña, Núria Ribés Gozalbo, Uxía Carballo Durán, Sara Campos Marzá, Teresa García Nebot, Alba Gallén Celades, Kilian García Abril.*

Professorat: *Daniel Andrés Roig, Raül Pons Chust, María Jesús López Merenciano, Ana Martí Testón i Lorena Mollón Ripollés*

Col·legi Puertolas Pardo. Projecte "Vivències"

Imatge i so (enregistrament de les entrevistes) del documental "Vivències": *Jaime Fernández Barragán, Ferran Ferris Conejos i Àngel Guillén Ferrer.*

Entrevistes: *Josep Clar Martí i Nuria Bielsa Gómez.*

Companys de suport i preparacions prèvies: *Beatriz Dauffí Ribés, Sandra Górriz Delgado i Andrea Tomás Pino.*

Transcripcions de les entrevistes: *Juan Carlos Olaria Porcar.*

Coordinació del Projecte: *Juan Carlos Olaria Porcar i Rosi Pedrosa Onieva.*

Museu de Ceràmica

Teresa Artero, Eladi Grangel i Carlos Martínez

Agraïments especials a:

- Vicent Pastor Ferris "El curret" (l'Alcora)*
- Manuel Solsona Pallarés (Llucena)*
- Plácido Centelles Nebot (Costur)*
- Antonio Puhol Edo (Sant Joan de Moró)*
- Maruja Palau Rubio (Sant Joan de Moró)*
- Maria Luisa Porcar (l'Alcora)*
- Fernando Maeso (l'Alcora)*

Maquetació i impresió: *Gràfiques Mijovi S.A.L.*

Dipòsit legal: *CS 505-2018*

Edita: *Museu de Ceràmica - Ajuntament de l'Alcora*

Introducció

A més de ser una de les més prestigioses i avançades manufactures del món en el seu moment i l'origen de l'actual sector industrial tauleller de la província, la importància de la Reial Fàbrica del Comte d'Aranda resideix en el fet d'haver marcat i canviat la vida de l'Alcora, conferint-li una identitat i una història singular i única.

Per açò, recuperar i posar en valor la 'Fàbrica Gran' és un dels grans reptes empresos recentment per l'Ajuntament, un projecte que va començar l'any 2017 i amb el qual es rescata de l'abandó i l'oblit aquesta joia patrimonial d'incalculable valor per a l'Alcora. Sens dubte, una bona forma de donar present i futur al nostre passat.

A més dels elements materials, és important ressaltar el gran valor que aporten els elements immaterials al patrimoni industrial i ceràmic. Entre ells, el factor humà és fonamental, els records, anècdotes i experiències dels treballadors i treballadores. Molts veïns i veïnes veuen en aquest patrimoni un reflex de les seues vivències laborals i un record als seus avantpassats que van treballar en les fàbriques des de molt joves.

És, doncs, molt important rescatar i fer que pervisquen els relats orals transmesos pels treballadors, testimoniatges que formen part de la nostra memòria col·lectiva i constitueixen un llegat imprescindible per comprendre l'evolució social i econòmica de l'Alcora.

En aquest sentit, cal destacar la importància i el treball que hi ha darrere d'aquest magnífic quadern, en el qual s'arrepleguen un seguit d'entrevistes que han realitzat alumnes d'ESO dels centres educatius de l'Alcora a persones que han treballat en oficis relacionats amb la ceràmica.

Vull donar l'enorabona a totes i tots els que han participat i ho han fet possible: treballadors, tècnics, alumnes, professors, etc.

Es tracta d'una activitat que s'emmarca dins del magnífic projecte educatiu al voltant de la Reial Fàbrica que s'està duent a terme des del Museu de Ceràmica, amb Teresa Artero al capdavant, amb la participació dels centres locals, que ha aconseguit una important subvenció de la Conselleria d'Educació per a projectes d'innovació educativa.

L'interès i l'afecte públic pel patrimoni i l'apreciació dels seus valors són les formes més segures de conservar-ho i la tasca didàctica que estan realitzant el Museu de Ceràmica i els centres educatius és, senzillament, extraordinària.

La Reial Fàbrica és passat, present i futur de l'Alcora. La seu recuperació i posada en valor és un projecte col·lectiu, obert i participatiu; un projecte de tots i totes.

Víctor Garcia i Tomàs

1r Tinent d'Alcalde i Regidor de Patrimoni i Educació

Entrevista realitzada el Senyor Vicent Pastor Ferris, més conegut a L'Alcora com "el curret", nom que li ve degut a una malformació que té de naixement en el braç esquerre. El Sr. Vicent, sent un xiquet, va tindre relació amb la Reial Fàbrica del Comte d'Aranda.

El dia 25 de gener, el senyor Vicent, ens va invitar a sa casa a L'Alcora, just davant de la vella fàbrica del Comte d'Aranda, on va compartir amb nosaltres alguns dels records de la seua infància. Als seus 83 anys amb bon grat va contestar a les nostres preguntes. Abans de començar ens va dir que aquesta era la seva primera entrevista, però que no seria l'última ja que des del Museu de la Ceràmica d'Alcora també han d'anar a parlar amb ell per que els conte com va ser aquell temps.

TRANSCRIPCIÓ DE L'ENTREVISTA

Senyor Vicent, en quin any va nàixer vostè?

Vaig nàixer l'any 1935

D'on ve la seu relació amb la fàbrica?

La meua relació ve des d'abans de nàixer. Quan la fàbrica encara pertanyia al Comte d'Aranda ma mare, Maria Ferris Cervera, va entrar a treballar com a portera i ama de claus de la fàbrica i criada de l'amo. Ella era l'encarregada d'obrir les portes quan els treballadors arribaven tots els matins i tancar-les quan aquests acabaven la seua jornada de treball. També tenia de cuinar, llavar, netejar, ets, en la casa de l'amo. Ma mare va ser l'última portera que va tindre la fàbrica abans de tancar les seues portes.

Com era sa casa?

La meua família va viure en dos cases distintes que pertanyien a la fàbrica. La primera estava situada en la part de l'edifici que hui segueix en peu, en la planta baixa, al costat de la porta d'accés a la fàbrica. Era xicoteta, teníem prou per a viure encara que poques comoditats. Dos o tres estades, una xicoteta cuina i no hi havia vàter. La segona casa en que vam viure estava en el cantó dret de la fàbrica, just on ara hi ha una església evangelista, era mes o menys com l'altra i com estava en el cantó nosaltres la anomenaven "la casa del cantó"

Recorda quants treballadors hi havia en la fàbrica quan vostè era menut?

Això no ho recorde molt

Son pare també treballava a la fàbrica?

No, mon pare anava amb un camió

Hi vivien més famílies en la fàbrica?

No, només vivíem nosaltres i l'amo tot just dalt.

Fins quin any va viure en la fàbrica?

No ho recorde molt bé, però mes o menys fins als 14 o 15 anys.

Quins records té d'aquella època?

Recorda que al pati de la fàbrica estava el forn on fonien l'or per pintar els detalls en la ceràmica, Manolo, el meu germà major i jo jugàvem allí. També m'agradava molt anar a caçar els pardals que feien nius en els arbres que hi havien dintre de la fàbrica. Llavors els carrers

Maria Ferris Cervera

*Figura de caçador.
Manolo Pastor Ferris.*

eren de terra, no estaven asfaltats com ara i tots els dies, abans d'anar a l'escola, agafava un sac i replegava el fèm que els cavalls i els carruatges deixaven prop de la porta. Mon pare ho emmagatzemava i quan ja hi havia molt ho venien. Ma mare em rentava i jo me n'anava cap a l'escola. En aquell temps hi havia una escola en la plaça del hi ha la joieria de Bayo. Al meu mestre també li deien Vicent, Vicent Fabregat.

Vicent, vostè va nàixer un any abans de la Guerra Civil Espanyola, era molt petit quant tot açò va passar, però per part dels seus pares ha sentit contar si durant el conflicte la fàbrica va parar la producció o per el contrari van seguir treballant amb normalitat?

Jo no sé res del que va passar llavors, tal i com heu dit, era molt xicotet. El que si recorde haver-li sentit contar a mon pare, es que durant la guerra a la fàbrica hi havien soldats que van estar vivint allí algun temps. Quan tot açò ja havia passat mon pare va trobar 12 bombes abandonades dins del recinte de la fàbrica. Mon pare va anar a parlar en la Guàrdia Civil per informar-los de la troballa. La contestació va ser que les llancés dins d'un pou que hi havia en la fàbrica i que no digues res a ningú. A hores d'ara no se

si encara estaran allí. També he sentit contar prou vegades, als meus pares, que després de la guerra hi havia molta misèria i que la fusta de la casa estava envaïda de xinxes.

Recorda qui era l'amo en aquell temps que vostè va viure allí?

No molt. Crec recordar que eren dos. D'un no puc contar molta cosa, l'altre era de Saragossa. Este es al que ma mare li feia la feina. El dia que vaig prendre la comunió, el convit va ser a la fàbrica i va ser ell el que va m'ho va pagar. També li va prometre a ma mare, que com jo tenia la malformació del braç i potser em fora difícil guanyar-me la vida quan fora gran, ell em donaria una acció de la fàbrica per a que visqués tranquil. Ma mare no ho va voler acceptar en aquell moment, li va dir que ja ho faria més avanç. La cosa va ser que l'amo va anar-se'n a Saragossa, va contraure una malaltia de la qual va morir i jo em vaig quedar sense res ja que no hi havia cap paper signat.

Conserva en sa casa alguna peça de les que se feien en aquella època?

No, d'aquella època no tinc res, la meua família no s'ho podia permetre. Tinc figures fetes pel meu germà major Manolo anys després, ja que ell va entrar a treballar a la fàbrica fent figures de terracota. Va rebre molts premis inclús el Rei Emèrit Don Joan Carles I, té una figura feta pel meu germà.

Ens deixaria fer unes fotos a eixes figures?

Clar que sí. També des del balcó de ma casa podeu fer una fotografia del que queda de la fatxada de la fàbrica i de la casa on ho vaig viure.

Reial Fàbrica des del balcó del senyor Vicent

A mes a mes si voleu podeu fer una foto d'un retrat de ma mare per incloure'l en el vostre treball.

A part del seu germà recorda a algun altre artista de l'època?

Al que més recorda es a Vicente Boleme, un artista local, més conegut en el poble com a "Sento Boleme"

Interior del pis ocupat per la portera

En l'última època que la fàbrica va estar en funcionament es feien les mateixes coses que al principi o unes altres?

En la fàbrica sempre es va fer el mateix. Plats, figures, safates, etc. L'únic que van fer de nou poc abans de tancar, son eixos taulelllets que se col·loquen en les llars a mode de quadre. Solen tenir dibuixos de oficis, caçadors, etc.

Hi ha alguna cosa curiosa que no ens haja contat, alguna cosa de les que no ixen als llibres i que vostè sàpiga?

Dons no se. Vos he contat el del passadís?

No.

Convent, al costat de l'església de Sant Francesc

Des de la fàbrica fins l'església de Sant Francesc, a la plaça del Convent, hi havia un passadís per baix del carrer. Aquest passadís estava dividit en bases. Allí posaven fang líquid i el tenien perquè fermentés. Aquest fang s'anomenava "laxa". Les reserves d'aquest fang no eren moltes i quan de la fàbrica preguntaven "Com tenim les bases?" la resposta quasi sempre era la mateixa "Hi ha poca laxa". Degut a d'açò, encara ara en l'Alcora, continua hi havent un dit que ve d'aquells temps. Quan una persona diu alguna ximpleria o alguna cosa sense molt de trellat, se li diu "Que poca laxa tens". També m'agradaria contar-vos una cosa, que no té a veure en la fàbrica però si en ma mare, una cosa que va passar fa molts anys i per la qual ma mare va anar a parar a la fàbrica. El meu germà i jo no havíem nascut, els nostres pares vivien davant de l'ajuntament on estava la Bassa de la Vila. Va ploure moltíssim i el barranc que hi ha on posen ara el mercat, baixava d'ample en ample. Mira si va ser forta la barrancada que se va endur la casa de mos pares i a ma mare la va tirar dins de la Bassa de la Vila. Per sort va caure damunt d'un cabiró i els veïns la van ajudar a eixir, encara que del colp va perdre al que haguera seguit el nostre germà o germana major. Este fet encara es recorda en el poble com "El diluvi de l'Alcora".

Bassa de la Vila

Vicent, quan vostè va ser major, també es va dedicar al món de la ceràmica?

No xiquets, jo no he treballat mai en una fàbrica de ceràmica. Sempre he treballat en la bàscula municipal de l'Alcora, en els seus tres emplaçaments.

Dons moltes gracies senyor Vicent per la seuva col·laboració. Ens ha sigut de gran ajuda per al nostre treball.

També vam parlar amb Antonio Gozalbo professor d'història de l'institut Ximen D'Urrea. Ell ens va contar que els dos germans que van comprar la fàbrica descendien Llucena.

Entrevista:

Laura Nebot Balaguer, Marc Padilla Ibáñez, Macarena Carrillo Puerto, Lucía Porcar Nebot Gozalbo. Ir d'ESO. Ximén d'Urrea

Narració de l'entrevista realitzada a Maruja Palau Rubio

Coïen el material en forns *morunos*. Anaven dos dies de temple, en poquet de foc i anaven agafant calor i després ja li tiraven la calda més apressa fins que el material se coia. Havien d'estar uns quants dies fins que escapollaven el forn per a que anara gelant-se i quan ja el podien tocar i no es cremaven llavors traïen el material. Després, es feien muntons de taulells i se posaven unes gotetes de fang entre piló i piló per a que no s'apegaren entre ells.

Al pare del meu iaio li deien *Toni la carreta* perquè tenia una carreta, l'única de tot Moró. Una carreta era llarga i carregava el doble que un carro. Tenia les rodes més reforçades i més xicotetes. Mesurava uns 6 metres de llargària, i com la roda era menudeta no voltava tant com els carros. No obstant això, no hi havien moltes perquè només s'aprofitaven per a portar llenya.

Les muntanyes sempre estaven netes ja que a la gent li interessava agarrar l'herba. Els pins els guardaven i quan ja eren ben grans els tallaven les rames. Entre una rameta de pi que replegaven; una argilaga; i dos o tres romers ja feien un garbell.

La terra per a les fàbriques la treien del Mas Vell, que es troba entre l'Alcora i Onda, prop de l'embassament del Sitjar. Aquella terra era argilosa. A Moró es treia la terra de la *Font Juncosa*, del barranc de *Forés* i del bancal Redó. De *correntilla* en treien de la Boia i del camí la Ragina.

La terra la mesclaven amb sauló de la rambla per a que no fora tan forta perquè si no badava en gènere. Llavors, ajuntaven la proporció d'argila que ells volien i un poc de sauló i ja no badava.

Per a tallar l'herba utilitzava una aixada o un falçó (corvats i amb dos dits de ferro). Segons la malea n'utilitzaven un o un altre. Si eren argilagues, l'aixada per a no punxar-se; i si era romer, en falçó.

Als 12 anys la meua àvia ja anava a fer garbells de llenya.

Entrevista:

Nerea Puchol Peña, Núria Ribés Gozalbo, Uxia Carballo Durán, Sara Campos Marzá.

Manuel Solsona Pallarés:

L'únic pintor de ceràmica de Llucena, ha treballat tota la vida pintant taulells.

Tenien màquines en aquella època per a pintar la ceràmica?

No teníem màquines; es feia tot a mà.

Com es tractava el material abans de pintar-lo?

Abans de pintar, teníem que fer el fang, treballar-lo i en motlles es feien els plats que es coïen en un forn moruno a uns 1.000 graus i després s'esmalten. Els primers esmalts es feien de arena de quars i de plom. Una vegada esmalts es procedia a passarlos el esterçit en el carbonet i ja es podien pintar.

Com es creava el dibuix ?

Abans de pintar calia fer el dibuix en un paper i després punxar-lo amb una agulla de cosir.

Més o menys quant de temps costava pintar un cànter? I un taulell?

Un cànter costava de pintar un dia o dos, depèn de la grandària.

El taulell també depèn: del dibuix i de la complicació del dibuix, però es pintaven també en temperes.

Quantes persones s'encarregaven de pintar?

Hi havia varies persones i cada un s'encarregava de pintar una cosa.

Quina era la pintura que utilitzaven?

La pintura que s'utilitzava era a base d'òxids de minerals mesclats amb un esmal transparent i lletós.

Quina classe de pinzell utilitzaven?

Els pinzells que s'utilitzaven es feien del pèl de la barba dels xotos i la cua d'una canya.

Quantes naus gastaven per a pintar?

Les peces pintades es deixaven en cadiretes preparades per a aquest fi.

Quantes naus es utilitzaven per a deixar assecar la pintura?

Es pintava en una sala gran amb taules preparades.

Pots dir-nos algun exemple de coses que pintàveu?

Jo he pintat a mà taulells, plats, gerres i tot tipus de menesters que s'utilitzaven en la cuina d'una casa.

Manuel Solsona pintant una plata

Entrevista:

Teresa García Nebot, Alba Gallén Celades, Kilian García Abril

**Reconstrucció de l'entrevista amb PLACIDO de Costur de 86 anys
amb les notes preses per Marc. Entrevista realitzada el 3 de febrer de 2018
en la Llar de Pensionistes de Costur**

Cóm es carregava la malea que anava cap a les fàbriques de ceràmica?

Es carregava en carros i després en camions.

Quant es portava la malea? Tots els dies de dilluns a diumenge?

Anava a tallar la malea la gent, tots els dies que podia. I jo la comprava i en els carros... la malea tallada. Me la tallaven per a mi, jo la pagava i la portava a les fàbriques a on me la pagaven.

I vosté la portava en carro o ja hi havia camions?

14 o 15 anys en carro i després... 4 o 5 anys en camions. I després se va acabar la malea i se'n van anar els camions a treballar per a les fàbriques, a carregar el taulell.

Més o menys quants diners podia costar un carro de malea?

Es pagava en pessetes per ara jo no me'n recordo. Això era "hasta" l'any 63. "Antes" de l'any 63 i a l'any 63 vaig comprar jo, que va ser l'any del diluvi que se va emportar allò de la Rambla... del 63 a l'any 68 anava en camió... aproximadament. Després ja es va acabar la malea i els forns ja no anaven en malea que els forns ja eren més moderns i se'n vam anar a portar el taulell a Barcelona. Per aprofitar el camió.

Va arribar a carregar llenya per a la Real Fàbrica de l'Alcora?

No, algun carro vaig portar però lo meu era més cap a Ribesalbes. Portava llenya per a quatre fàbriques de Ribesalbes.

Vosté sap més o menys quines eines (hi havia) per a tallar la malea?

Aixades especials, aixades més estretetes i com pegaven damunt de les roques havien de ser més fortes.

Pagaven molt per la talla de la malea?

Això, no ho puc dir perquè no me'n recordo però pagaven una misèria. Ara, en aquella època aquells diners, **eren diners**. Jo vaig comprar el Ebro nou de trinca i va costar 60.000 duros o 65 que ara serien això 10 milions "lo menos". Un home en aquella època tenia uns 10.000 duros al banc i menjava dels interessos!

Més o menys al dia, què farien, un viatge?

En el carro eren 24 hores. Entre que anaves a carregar a la Rambla (de la Viuda) i anaves a descarregar allà. En el camió es feia més.

I recorda el jornal?

No. Serien "a lo millor" 10 o 15 pessetes o una cosa així. Jo tinc 86 anys i en tenia "entonces" 18 o 19 o 16 quan anava en carro. En aquella època els diners rentaven. No com avui. Avui se'n guanyen molts però també tot costa molt. Jo no podrà comprar el meu camionet. Però també no se tenien capritxos com avui i la gent només portava una muda.

Costur

Transcripció de l'entrevista realitzada per alumnat de 3r d'ESO del Col·legi Puértolas Pardo de l'Alcora a Fernando Maeso, a les 15:30 hores del dilluns 16 d'abril de 2018 a l'espai de l'antiga Fàbrica Gran.

Josep Clar Hola, bona vesprada, sóc Josep. Estic amb Fernando Maeso per a que ens conte el perquè del boom ceràmic a l'Alcora.

Fernando Maeso Espero poder introducir en unos diez minutos la evolución de la cerámica y las razones que ha habido para llegar hasta la situación de hoy en día.

Ya desde que tenemos noticia allá por 1233, cuando la conquista de Alcora, ya se mencionaba en la carta puebla los muchos hornos y tejares que había y luego, por datos recogidos por historiadores, eso ha continuado, porque entonces también era normal que la mayoría de los pueblos tuvieran su propia alfarería porque todos los usos domésticos eran de cerámica además de la necesidad de adoquines o ladrillos.

La razón principal de que el Conde eligiera Alcora y sus dominios era por la cantidad de minas que había en la proximidad de la población y también, sin duda, por la proximidad al mar y la posibilidad de exportar la producción a las zonas de Sudamérica.

Ya el Conde vio también la cantidad de alfares que había y gente conocedora de su oficio. En el transcurso del tiempo muchos operarios y pintores descontentos montaron sus fabriquetes, que hubo muchas, aunque estén poco documentadas; es parecido a lo que ocurrió aquí durante la época de los años cincuenta del siglo pasado en adelante, que hubo varias oleadas de trabajadores que montaron sus fábricas.

Volviendo a la fábrica del Conde, fue fundamental para todos los pueblos del alrededor para que se montaran fábricas de cerámica en Ribesalbes, en Onda... Y ya llegados aquí, a finales del siglo XIX, se implantó en Alcora la primera o la segunda fábrica propiamente dicha de azulejos, que fue la Fábrica de azulejos Sanchis y ya desde entonces, antes de la Guerra Civil había nueve fábricas -se quedaron con tres porque se arruinaron- y ya después de la Guerra, por el año 1952, empezaron a instalarse de cuatro a seis fábricas en Alcora, y así hasta un centenar hasta el año 2000.

Ha habido años en que lo habitual era que de una empresa en que uno trabajaba, igual que ocurría en la fábrica del Conde, gente inquieta y con ganas de promocionarse pues montaron sus fábricas que recuerdo que se juntaban... catorce socios, o hasta nueve socios y con cantidades de cincuenta, sesenta o setenta mil pesetas cada uno montaban una fábrica que más que una fábrica era un gallinero porque todo eran paredes de bloque, unos cuchillos de madera, sin lucir, a veces sin pavimentar... y así después de esa oleada, cuando esos ya empezaron a ser mayores, de sus propias fábricas vieron cómo otros trabajadores que volvieron a montarse su fábrica.

Y aun hubo una tercera generación, entre los años cincuenta y noventa, que nació de las empresas anteriores. O sea, que Alcora tenía una industria que había nacido de trabajadores que anteriormente se habían iniciado en otras empresas. Realmente, las fábricas clásicas de azulejos eran unas tres o cuatro entre un centenar o alguna más que se construyó en Alcora. Entonces, esos son los antecedentes del porqué aquí ha habido ese movimiento de la industria. Realmente, aquí sólo hemos hecho azulejos; ha habido otras ciudades que han hecho azulejos, cerámica... Aquí la agricultura tenía poco valor y no era competitiva y por lo tanto toda la gente, a medida que la agricultura iba cayendo del todo, más interés se ponía y más inversiones había en la industria.

Entonces, tengo entendido que tú trabajaste en la cerámica, ¿no?

Yo, la primera vez que trabajé, trabajé aquí (señala el espacio donde transcurre la entrevista).

¿En este lugar?

Sí. Ahí hacía yo preparativos de la arcilla, el "pan" que decíamos entonces. Y la prensa estaba ahí (señala el espacio a la izquierda de donde transcurre la entrevista). Una prensa de un solo molde... y aquella iba con luz...

Diré una cosa... Yo trabajé en esa fábrica, que tenía de nombre el Cacau, pero realmente era la "B.I.C." y después trabajé a continuación, un año después, en la fábrica de Badenes, que primero fue una fábrica de cerámica, y hacíamos azulejos... si las dos fábricas hubieran estado juntas... se hacían azulejos sin usar energía eléctrica, fue porque no había entonces, porque el esmalte se cocía con cáscara de almendras porque tiene un poder calorífico fuerte...

Pero si [las dos fábricas] hubiesen estado juntas era hacer azulejos sin luz eléctrica, solo para alumbrado.

Entonces, ¿sabrías decir cuál era el proceso que se seguía?

Sí, el proceso que seguían... en aquellos tiempos era un proceso, luego han habido muchos procesos...

Allí, pues empezabas, por un lado, ibas con el pico y la pala y el capazo para cargar el carro con caballerías o tractor, que era lo más que había entonces... íbamos a la mina y allí, "pom, pom", cargábamos y para acá y por otro lado estaban los camiones que iban a cortar maleza de los montes para el bizcocho, para los hornos árabes, la leña era para los hornos de pasajes.

Aquí en Alcora, un 17 de enero del año 1946, hubo una helada que heló muchísimos árboles y de esos árboles se utilizó la leña para los hornos de pasajes. En el año 1956 hubo otra helada tremenda que acabó con numerosas garroferes, o sea, el tiempo también proveía de leña... Respecto a las malezas, la gente iba al monte; era un trabajo fuerte, yo recuerdo que tenía un amigo que de bien pequeño, a los doce años, ya iba a cortar la maleza y ni guantes podían comprarse ni nada, casi todo lo cogía con la mano, recuerdo que tenía las manos que parecían el crepé, tendría un centímetro de piel. Aquella gente se subía a los montes, cortaba las aliagas, los pinos, en fin, toda clase de maleza y la cargaban; la gente que iba a cortar esa

leña cobraba a tanto la carga, una carga eran dieciséis gavillas, esa carga la subían al carro o al camión con una forca y debían ir con mucho cuidado, especialmente en días de mucho viento, por el riesgo de que volcasen debido al gran volumen y el poco peso relativo que llegaban a transportar. Una vez llegaban a la fábrica la descargaban en el horno árabe y en el horno de pasajes, unos 20 pasajes en aquella época, luego se llegaría a 100. El horno de pasajes tenía una pequeña inclinación para que el hombre con la horca empujara, no fuera muy pesado y no se hicieran barracas, que decíamos. El horno árabe se pasaba ocho días cociendo, luego se tenía que dejar enfriar un poco, pero como en aquellos tiempos se tenía que construir tanto, ya que estaba todo derruido [como consecuencia de la guerra], en realidad los hornos no se dejaban enfriar. Como podían, los hombres, con guantes, a 400 grados centígrados, recogían el azulejo y abrían un paso para que se enfriara poco a poco para evitar que del contraste de temperatura reventara el azulejo.

Posteriormente, lo conocí yo trabajando en la fábrica de La Paloma, se pasaba al esmaltado, que era a mano... Aquello era centenario, yo recuerdo que había una tina de zinc, llena de agua, y cogías un azulejo, le dabas así (gestualiza) un golpe los más plano posible con el agua y lo mojabas, y lo quitabas en seguida para que no cargara más agua en un lado que en otro porque, como cargase más en un lado que en otro luego, allí, chupaba menos esmalte y se notaba un fallo del azulejo. A continuación lo dejabas así (gestualiza) en unas maderitas y el esmaltador, que era el único oficial de primera que había en la fábrica, lo cogía y, con otra tina llena de esmalte, tenía la habilidad de darle así (gestualiza) al esmalte, salía volando y caía encima del azulejo y el hombre hacía así (gestualiza) rápido para que saltara todo el esmalte que sobrara y se quedara lo más liso posible. Luego rascábamos los lados que quedaban sucios, a continuación se ponían uno a uno, encarados en filas cruzadas para poderlos coger y de ahí se llevaban a les *cadiretes* que se llamaban, que eran las precursoras de los actuales boxes de hoy en día. Y ahí se dejaban en el horno, que el horno en la parte de delante era más alto, para darle la pendiente.

Luego se clasificaba todo a mano. Antes había hombres con una habilidad tremenda con el bizcocho; como no salían todos las piezas buenas, salían las piezas pegadas unas a otras y tenías que darles un golpe de canto para que se soltaran, las cogían y las encaraban para que no se pegaran mucho las costillas, para ello, con gran habilidad, las pasaban con una piedra de río plana y redonda, con la misma mano tocaban la piedra y le daban un golpe al azulejo... bueno, había gente a la que no le veías los dedos ni las manos de lo rápido que hacían el proceso, miles y miles de movimientos al día, hasta 6300 azulejos al día a mano en unas prensas eléctricas.

Y eso, ¿con qué edad lo hacías?

Yo, con catorce años. Y llegábamos a hacer... éramos, con aquella habilidad que tenías, como muchos oficios que los ves y te dices ¿cómo es posible?... pues éramos más rápidos que las prensas automáticas que salieron más tarde e incluso que las de hoy.

¿Más rápido que hoy?

Lo que pasa es que nosotros hacíamos un solo azulejo. De las máquinas de ahora, azulejos como los que hacía yo, suelen hacer, algunas, doce; una hilera de seis y otra hilera de seis, y encima, nosotros, como los platos no se podían calentar con resistencias eléctricas, cada siete u ocho azulejos, según la humedad que tenía la arcilla, teníamos que limpiar el molde, o sea, que cada siete u ocho veces había que limpiarlo. Cuando las prensas automáticas tuvieron resistencias podían hacerse [sin interrupción] hasta 3000 moldes, entonces para hacer eso, parando a limpiar cada siete u ocho veces, pues 6300 veces, que eran tres jornales, 2100 era un jornal, yo recuerdo que nos hacíamos 17 jornales semanales. En un año ganábamos dos jornales y medio, para vivir.

¿Eso no es un trabajo muy duro, sobre todo para un chico de catorce años?

Catorce, quince y dieciséis que trabajé en las prensas. No es cuestión de si era duro o no.

La necesidad, ¿no?

Es lo que había, no había otra cosa.

¿Y el oficio cómo se aprendía?

Entonces la legislación laboral permitía pinches de catorce hasta dieciséis años, de dieciséis a dieciocho dabas el paso a peón. Entonces cobraban como como pinche. Yo recuerdo que cuando entré a trabajar en la Magdalena del año 1953 el jornal que cobraba yo al día era de 6,25 pesetas, 44 pesetas a la semana, que quiere decir que cobraba 0,25 euros a la semana. Lo que pasa es que las cosas eran más baratas, pero no todas... El pan, no. En aquellos tiempos la administración más importante de España era la Comisaría de Abastos; un kilo de pan, fuera de lo que te asignaban por racionamiento, costaba 12 pesetas, y el jornal de un hombre 10 pesetas, habiendo entonces en cada casa cuatro, cinco, seis hijos...

No habría suficiente para todos...

Cualquier mujer de aquellas podría ser mejor ministra de Economía que los que hay ahora. Cualquiera de ellas. Porque a ver quien hace eso de mantener una casa en aquellas condiciones...

Ahora, la gente se vestía con la ropa que les sobraba a otros, con ropa mil veces apedazada... En definitiva, el primero que se levantaba se ponía los zapatos, los únicos que había.

Eso existe hoy en día en muchas partes del mundo, es actual. Aquí nos ocurrió entonces, a otros les ocurre ahora

¿Te refieres a la situación actual de los países del Tercer Mundo?

Efectivamente, del Tercer Mundo, ya lo creo.

¿Había algún requisito para poder empezar a trabajar en una fábrica?

Había una legislación que prohibía que se trabajase antes de los catorce años, pero, como no estaba prohibido el tener hambre, la gente trabajaba cuando encontraba sitio.

Es decir, que podía haber gente trabajando antes de los catorce años.

Hombre claro, yo mismo empecé a trabajar a los doce años, y otros amigos míos y de mi quinta incluso antes, algunos más tarde, pero pocos.

Y, volviendo al tema de la producción, **¿cuántos hornos dirías que habría por fábrica?**

Según época. Nosotros llegamos a hacer, aquí en Alcora, aproximadamente el 33% del azulejo que se fabricaba en España. Incluso, Alcora sola hacía más azulejos que toda Inglaterra, o que toda Francia, o que toda Alemania, o que toda Rusia, como detalle estadístico. Lo normal era una media de dos hornos árabes por fábrica; al principio, después de la Guerra [Civil] eran unos tres o cuatro hornos [entre todas las fábricas], después ocho o nueve y luego, en estos últimos setenta años, se han construido alrededor de cien fábricas [ya sin hornos árabes]. De estas fábricas, no todas han perdurado; en este momento hay la mitad abiertas, de aquéllas, y la mitad cerradas.

Es decir, ¿hay fábricas de aquellos tiempo que todavía perduran?

Muy pocas, en este momento sólo "Nomazul" y "Hermanos Nomdedéu" que vienen de la saga de los Nomdedéu, que eran rajolers; fabricaban tejas y piezas de alfarería.

Josep Clar. Sólo han sobrevivido dos de esos tiempos...

Fernando Maeso Han sido asuntos de familia... Las sagas... El primero la crea, el segundo la mantiene y el tercero más la cierra que la aguanta.

Josep Clar. Estas familias acumularían una gran riqueza, un gran patrimonio...

Fernando Maeso El que tiene una fábrica no tiene dinero. Es igual que el comerciante que tiene una tienda y se cree que el dinero de la "cajita" es suyo, y no es así, es del negocio. Por ahí cerraban muchas, porque cogían el dinero pensando que era de ellos pero dejaban a la fábrica sin dinero y tenían que cerrar.

¿Crees que las fábricas estaban bien organizadas?

Dentro de lo que se podía, pues sí. Uno iba mejorando a medida que iba conociendo o él mismo va desarrollando. Las fábricas ocupaban muy poquito sitio, eran muy simples en sus procesos, se hacían muy pocos números, no se hacía ninguna investigación y, por lo tanto, uno trabajaba como el anterior y así sucesivamente... No había gente con estudios en las fábricas. Yo, en una fábrica de alrededor de doscientos trabajadores, tuve un [trabajador con titulación] de Formación Profesional y un Ingeniero Industrial mucho más tarde. La gente eran "prácticos", la experiencia y las vivencias que tenía... De hecho, la gente de entonces, y el caso concreto mío es un caso atípico, siendo gerente de una empresa durante treinta y seis años, yo no tenía ningún estudio. Dependía de que mucha gente nos tomábamos en serio el trabajo, el aprender, el desarrollar... Y cuando, en los inicios, se buscaba gente para las fábricas todo se basaba en comentarios tipo "Fernando es un buen chico, es trabajador..."

Josep Clar Ese era el currículum.

Fernando Maeso Ese era el currículum. Yo me saqué el Certificado Escolar trabajando, después a los catorce años, de manera particular.

Has dicho que la fábricas eran pequeñas, ¿no?

Sí. Mira (señala a su alrededor un espacio de unos 500 m²), en el trozo que coge este patio y aquel cobertizo pues habría una tercera parte dedicada a la fabricación de "bizcocho", tenía una segunda altura que era la de las salas para secar el azulejo, y la gente hacía una o dos

hornadas al mes.

La producción que se hacía en aquellos primeros años era muy poquita, [pero] había tanta "hambre" de azulejo en España, y no se podía importar porque no había divisas, que esa fue una de las razones de que los trabajadores se emanciparan de las fábricas de siempre. Había gente de la construcción que subían a Alcora y convencían a la gente del almacén, y por medio de ellos al técnico, diciéndoles que si montaban una fábrica ellos les anticipaban el dinero de las compras de un año. Con el dinero que recogían ellos [más el propio de que disponían], que "se lo quitaban de la boca", fueron montando estas *fabriquetes*.

[Esta fábrica, la *Fàbrica Gran*, fue una excepción] Cuando esta fábrica se hizo no habría, a lo mejor, ni cien edificios en toda España de este tamaño.

Entonces, ¿cuántos trabajadores habría por fábrica, en general?

Dependía de la dimensión [de la fábrica]. Yo trabajé en una, que también está cerrada, "Azulejos El Cisne", donde eran catorce o socios, donde hice de contable, de medio-técnico, de medio-gerente...

Josep Clar Todo a la vez.

Entrevistat (Fernando Maeso) Todo a la vez, porque te hablo de veintisiete personas.

Y, ¿cómo podía mantenerse una fábrica sólo con veintisiete personas?

Se mantenía. Y con diez, y con quince... Los socios, aunque les costase más hacer una hornada, no tenían dinero para pagar a empleados, ellos no cobraban, comían lo que podían...

Aquello es algo que si no se vive no se entiende... La gente estaba al límite en casi todo, al límite...

Luego los hijos ya no han estado tanto al límite, los nietos menos y, claro, cuando uno no participa de ese esfuerzo, de esa inquietud, de ese tesón y de esa lucha es cuando se cierran las fábricas. Actualmente, técnicos y empresarios del azulejo están en una olimpiada continua porque están jugando, o fabricando en este caso, con los mejores países del mundo y con las mejores industrias del mundo. Y esta industria azulejera es muy competitiva, y lo ha sido casi siempre, entre otras razones, porque los dueños y la gente que trabajaba en ella eran una gente muy trabajadora.

qui yo siempre he dicho que los ricos no eran los dueños, eran las mujeres de los dueños. Esas eran las ricas. Pero los dueños ni dormían por si el horno se estropeaba, por si se rompía esto, por si se rompía lo otro...

Yo estuve quince años sin parar los hornos porque no podía pararlos, tenía más pedidos que azulejo podía fabricar. Trabajábamos durante las fiestas del Cristo todos los días, yo estuve treinta y ocho años sin hacer vacaciones...

Y, ¿ni fines de semana si quiera?

Nunca, nunca, dos días para casarme. Doce o Trece horas al día, unas ocho el sábado, cuatro o cinco el domingo, fiestas y días de guardar... Pero, claro...

Y, ¿la jubilación a qué edad era?

La jubilación a los sesenta y cinco años todavía, pero hay quien se jubilaba a los sesenta con menos importe. Yo me jubilé a los cincuenta y siete años de trabajo, tenía derecho a dos pensiones. En definitiva, dependía de las circunstancias personales de cada uno.

¿Había riesgos durante el trabajo?

Riesgos los había; por un lado, la maquinaria era al principio muy escasa, los accidentes eran muy diferentes, luego, ya, empezaron a incorporarse máquinas diversas, cintas, rodamientos... donde te podías pillar los dedos y tener accidentes... Cada vez es mayor el cuidado en seguridad y se van legislando mejoras, los empresarios hacen por evitar los

problemas allí donde más los pueda haber.

Antiguamente, no podían hacer otra cosa porque, una, ya digo, maquinaria sólo estaba la prensa manual, la prensa eléctrica, luego llegaron los hornos de pasajes, sin apenas riesgos, igual que los anteriores hornos árabes, el trabajo en la mina... no era para que hubieran muchos accidentes.

Los mayores riesgos llegan con el aumento de la maquinaria asociados a la velocidad que lleva la persona en su trajín entre máquinas.

Supongo que el material y vestuario de trabajo sería diferente al de ahora. **¿Cómo ibais vestidos?**

En aquellos tiempos no te daban ni zapatos de seguridad ni ropa para trabajar... Uno iba a trabajar con más pedazos que un tablero de ajedrez... y con la boina, ya que no existía otra manera de protegerse del polvo sobre la cabeza. [como nota de humor] el primer día que entrabas a trabajar en la fábrica con la boina nueva te la cogían y te la "capaban", y por ahí se deshacía... Es un ejemplo de las bromas que nos gastábamos entre unos y otros.

Y, ¿cuál era la relación entre los trabajadores? Aparte del trabajo, ¿os relacionabais entre vosotros?

Sí, la gente se relacionaba. Se vivía más en Alcora, era más pequeña que en la actualidad y todo el mundo se conocía, se paseaba, el cine... Sí, existía relación entre la gente.

Josep Clar. Bien, pues esto es todo, Fernando. Muchas gracias por la entrevista.

Fernando Maeso. Muchas gracias a vosotros.

**Transcripció de l'entrevista realitzada per alumnat de 3r d'ESO
del Col·legi Puértolas Pardo de l'Alcora a María Luisa Porcar,
a les 16:15 hores del dilluns 16 d'abril de 2018 a l'espai de l'antiga Fàbrica Gran.**

Nuria Bielsa. Hola, María Luisa.

María Luisa Porcar. Buenas tardes.

Estamos aquí para hablar sobre el trabajo en la fábrica. **¿Cuándo comenzó a trabajar?**

Jo, als setze anys.

Molt jove, eh?

Sí, és que *entonces era aixina*, i el que no als catorze o als tretze. Jo no *considera* que vaig començar massa jove, *lo normal* era als catorze.

Nuria Bielsa A comparació d'ara...

María Luisa Porcar. Sí, però *entonces ere aixina*. I n'hi havien companyes meues que eren dos anys menys que jo i també treballàvem juntes. Aquelles es van ficar a treballar als catorze.

I, per què es va ficar a treballar?

Ai! *Pues* perquè en casa feia falta el sou, *tenia que* ajudar a casa.

N'éreu molts?

No, jo a soles de filla. No tinc germans.

De què treballava vosté?

Al pintador, ací a la "B.I.C."

Ací mateix (l'entrevistadora senyala l'espai on es troben)? I, què feien?

Pues, lo que venie bé... Entrar un carro en *carrillos* d'escaldar, tirar al tirador els taulells -

en el carrillo sencer, els anaves agarrant un a un-, plegar-los, escampar-los en les cadiretes, quan es destorbave la màquina paraven i entonces passàvem a rascar els roïns, arreglar els que encara podien valer i els roïns a treure'ls fora en carrillos i amuntonar-los contra la paret... i lo que venia bé... era treballar i guanyar-se el sou.

Li agradava el treball?

A mi, no. Jo volia estudiar. Jo venia ací, procurava passar-m'ho bé i riure'm algun *rato*, però venia perquè els pares em dien que tenia que vindre, que no ere eixa la meua il·lusió, no.

Preferia estudiar?

Jo, sí. A muntó més, *claro*.

Quantes hores treballava?

Vuit, i, per a poder acabar el dissabte a migdia, havíem de recuperar eixes hores durant la setmana.

No tenien festa?

No, ni mai vaig agarrar les vacacions. No, perquè *entonces* estàvem sempre en casa en companyia dels nostres pares i els pares no eixien de viatge tampoc i jo, per a agarrar les vacacions i estar-me en casa, més m'estimava cobrar-les. Inclús en festes, festes de Pasqua, festes del Crist, *pues* anaves a treballar.

Et consideraves ben pagada per la feina que feies?

AI! *Pues me sone* de que una vegada estava un poc queixosa, [jo em deia...] a mi me pareix que estos s'estan aprofitant *algo* de mi... però... *entonces pues ere aixina...* Sí, hi havia un sindicat... però que... normalment *ere aixina* la vida...

És que l'amo i el llogat sempre són dos contraris, cada un *tire pa ell*.

Com era la fàbrica?

Pues molt més menuda que avui en dia... la màquina d'envernissar *ere* menuda i els forns no eren de passatges... i l'*almacén*... no res... *ere* molt menut... el taulell *anave* a granel, només s'encaixaven els que embarcaven...

Es carregaven els camions **en** palla d'arròs *pa* que feren tope i no es despuntaren per si hi havia algun *vai-vén* conduit per la carretera i tot això, i els taulells es venien molt més que ara, molt més ràpid... sí, no *fete* falta ningú en ventes, venien a buscar-los els *almacenistes*. En les oficines hi *havien* molt *menos* gent que ara. No hi *havien* ni exposició, ni *panels*, ni res de tot això.

Era més fàcil vendre?

Vendre era molt fàcil *entonces*.

A quina edat es va jubilar?

Ah! Quan em vaig casar... *Entonces ere aixina*, treballaves mentre eres fadrina i la que no es *casave*, a la edat que li *tocave*, però les que es casaven se n'anaven de la fàbrica el dia *antes* de la boda, com va ser el meu cas.

L'Estat *te donave* 3700 pesetes, 700 per un costat i 3000 per un altre; per deixar de treballar i casar-te. I, també, els homes cobraven punts, cinc punts de la dona i un per cada fill.

Punts. Per a què servia això?

Suposava una paga al mes per als que tenien dona i fills. Els fadrins no cobraven

Nuria Bielsa. O siga, quant més fills...

María Luisa Porcar. Més diners.

Nuria Bielsa. Estava ben montat, aleshores.

María Luisa Porcar. Sí, sí. *N'havien* mort molts quan la guerra [Civil] i es necessitava pujar la nació. Sí.

Qui era el propietari de la fàbrica?

Pues, Salvador Plaza, Eliseo Cabrera i crec que hi *havie* algun que altre amo que no es *deixave* vore per l'empresa, no vull dir-ho per a no enganyar-me, i ho dic *aixina* perquè si hi havie algun altre no digue -mira, eixa es *pensave* que només *ere* d'eixos dos; pues també *ere* meua, o *ere* de mon pare-. *Aixina* no me'ls *deixa*.

Com es creava una fàbrica?

Ai! *pues* ajuntant-se uns quants hòmens que tenien diners i fer una societat i dir -anem a fer una empresa d'estes de taulell i a guanyar-ne més... que tots els empresaris inverteixen per a guanyar-ne més... i al mateix temps fiquen *puestos* de treball... *Pues aixina*, persones emprenedors, decidides, treballadores, perquè no perquè u és empresari s'alce a l'acabar. Salvador Plaza es *ficave* als *tiros*, igual de traure el forn que de carregar els camions i on *venie* bé, i Eliseo Cabrera, de gerent, *anave* més de *sinyó*, però també *feie* el seu paper.

Treballaven?

Ai! a vore, i igual més hores que jo. Sí. *Té que* estar allí, si no els treballadors què faríem? No fer res en tot el dia. Sí, sí.

Hi havia separació entre homes i dones a l'empresa?

No, junts.

Tenieu bon ambient entre vosaltres?

Sí, sí. Claro.

Fora de la fàbrica també, o només dins?

Ai! al carrer ens saludàvem tots, i *en* les dones *tamé*.

Ara, encara conserva l'amistat?

Bueno, pues quan ens veiem seguim saludant-se. *Bueno*, els homes es van morir, ja eren més majors i es van morir i una dona que *tamé treballave* ací, que *ere* fadrina i, per tant, més major, *ere* una fadrina vella, també ja s'ha mort. Però les altres seguim... i de totes, ara *me* ve el pensament, una companya *aixina* de la meua edat, també fa molts anys que es va morir, va morir jove... però les tres que quedem, *pues* sí, les veus per ahí, de vegades parles *en* elles o simplement dius *adiós* i sempre te'n recordes d'aquell companyerisme que vam tindre.

Hi *havie* que van fer novios a xics de la fàbrica que també treballaven ací. Sí. *Aixina* com jo, no. No *tenie* res a vore... I els nous venien a acompanyar-nos a l'hora de de *vesprà* que ens ficàvem a treballar... venien tots a acompanyar-nos i totes festejant *en* els nous *antes* de ficar-se a treballar.

Nuria Bielsa. Així es treballava millor, més contents.

María Luisa Porcar. Sí, ja ho crec. Quina diferència. Sí.

Respecte a les condicions de treball, **creu que eren bones?**

Pues jo no em donava compte... Una és jove i sap que *té* que treballar i a complir s'ha dit, tant si està l'amo com si no està i... *ere aixina*, no estava jo tampoc massa queixosa ni pensava moltes coses.

Nuria Bielsa. Anaves, feies la teua feina...

María Luisa Porcar. Sí, la que me manaven, la que venia bé, més que res al pintador, rascar... A mi m'agrada la pau, *pa* què vols protestes i coses? No.

Nuria Bielsa. Millor fer el que et deien...

María Luisa Porcar. Sí, passar-s'ho tot el més bé possible *en* les companyes i parlant de

broma i -quan em casaré-, l'una, l'altra -*pues* jo vull el trage *aixina*- una altra -al meu xiquet li ficaré... tal nom- i eixes converses de jove típiques i pròpies d'aquella època... Perquè *entonces ere* primer casar-se i *en después* tindre el xiquet. Sí, *aixina ere...*

Aleshores, **quan començaves a treballar, no necessitaves cap requisit especial?**

No res... no res.

Nuria Bielsa. Simplement, quan feia falta diners, entràveu a treballar i ja està.

María Luisa Porcar. Sí, sí.

Quina roba portàveu?

Dúiem *babero*. Jo, com vivia propet d'ací, *pues* me n'anava a casa en el babero i eixia amb un davantal que el canviàvem ací [a la fàbrica] per un davantal més bastet i es ficàvem *manguitos* d'hivern, per *supost*, a l'estiu no feien falta, i també, de vegades, ens ficàvem un mocador al cap per a que no se'n *embrutare* el monyo... perquè es *feie* pols...

Conque... això és el que hi havie *entonces...*

I les dones, avui, si són treballadores? Si fan *turnos* i tot, qui m'ho havie de dir a mi... *Pues sí...* Jo les admira, fent *turno*... La gent sempre hem sigut igual, i els treballadors hem de treballar i les dones treballem mentre ens puguem sostindre, no ens jubilem mai.

Nuria Bielsa. Nosaltres treballem tota la vida.

María Luisa Porcar. Tota la vida, mentre ens puguem sostindre. *Después*, ja descansarem en pau.

Nuria Bielsa. Gràcies

María Luisa Porcar. Pues, hala, ja està tot.

Museu de Ceràmica de l'Alcora

